

Boža Napret

NEODVISNO ŽIVLJENJE

Da bi človek ustvarjal popolna dela, ni treba, da bi bil popolen. Pogosto dajejo našemu delovanju intenziteto in napetost prav naše pomanjkljivosti in nezadostnosti. Mnogi umetniki in znanstveniki, ki so ustvarili pomembna dela, so bili kot osebnosti vse prej kot popolni in jasni. Ampak prav trpljenje zaradi svoje nepopolnosti lahko človeka motivira, da ustvari dela, ki uresničujejo tisto, česar osebno ne more doseči. Mnogi so ravno zaradi občutka nepopolnosti pripravljani narediti kaj za soljudi.

J. Willi

1

Izhodišče in oporo za tole pisanje sem našla v delu *Drama je biti otrok* avtorice Alice Miller; knjiga je izšla leta 1992 pri Založbi Tangram v Ljubljani. Vse uporabljene navedbe pa sem povzela iz eseja o tej knjigi, ki sta ga napisala M. Možina in B. Stritih ter nosi naslov: »Narcizem kot metafora o drami individuacije nadarjenih, pridnih in ubogljivih ljudi v zahodni kulturi«. Kako lahko ta proces še drugače poteka, bom skušala prikazati z lastnim primerom.

V tem prostoru in v tem času mi potek življenja določajo tri lastnosti: ženski spol, ena izmed številnih vrst napredujočega mišičnega obolenja in duh. Po pomembnosti v mojem vsakdanu ima druga odločno prednost. Tako je zaradi mojega obolenja mama takoj po poročniškem dopustu pustila službo, misleč, da se bo vrnila na delo, takoj ko bo z menoj bolje. Tega sklepa ni mogla nikoli uresničiti, saj z menoj ni bilo nič »bolje«. Vse predšolsko otroštvo je bila tako samo moja. Ob njeni stalni navzočnosti sem se seznanila z njeno lepoto, negotovostjo, užitkom, obupom in vedrostjo. Oče, ki je

veliko delal in edini prinašal denar, mi je pomenil odgovornost, trdnost, varnost in zanesljivost. Ko smo bili skupaj, sem se učila bližine, ki je pomenila dom in je bila drugačna od bližine sorodnikov, sosedov in vrstnikov. Tako sem postala ena tistih, ki dolga leta idealizirajo svoje otroštvo. Dokler nisem zmogla spominjanja, ki ima za posledico predelavo lastne resničnosti, sem se namreč spominjala sebe le kot sproščeno domiselne, živahno klepetave »mamine princeske« v središču pozornosti.

Že zelo zgodaj pa sem spoznala tudi občutja bolečine, samote, zapuščenosti, nemoči in strahu; poleg raznih drugih bolnišnic mi je ta občutja med prvimi omogočila Ortopedska bolnišnica v Valdoltri, pozneje pa tudi druge ustanove. Tako se mi je dolga leta v odgovor na ta občutja vedno znova porajala želja, da bi bila že odrasla in bi lahko sama odločala, kaj bodo počeli z menoj. Pacient sem bila ne le zaradi številnih mišičnih preiskav in poskusov, da bi me ozdravili, temveč tudi zaradi na splošno rahlega zdravja, ki se je najbolj kazalo v pogostih bronhitisih in pljučnicah. Oslabelo mišičje mi ne dopušča niti zadostne predihavnosti niti samostojnega izkašljevanja, zato sem se večkrat dušila, kar me je seznanilo z belo svetlobo. Tudi osnovnošolski program naj bi obiskovala v imenovani bolnišnici, a se je že v treh mesecih prvega razreda pokazalo, da to ni mogoče; zaradi mojega duševnega in telesnega trpljenja sta me morala starša namreč odpeljati domov. Potem me je mama, čeprav le gospodinja, pripravila za izpit ob polletju in ob koncu šolskega leta, s katerima so v bolnišnici ocenili, da sem opravila prvi razred.

Med svojim osmim in šestnajstim letom sem živela v kamniškem Zavodu za usposabljanje invalidne mladine; odtrgana od domačega

okolja sem pri desetih letih dobila sestro, ki je zdrava. Oboje je imelo močan vpliv pri mojem pogledu na telo in pri oblikovanju odnosa do sebe. Notranja tehtnica se mi je takrat pričela prevešati v korist tistih, ki me vidijo kot bolen. Že ves čas namreč ne zmorem drugega kot nekaj drobnih in zato malo pomembnih opravil. Te naredim z desno roko, potem ko mi jo namestijo v zame ugoden položaj: lahko se hranim (hrana mora biti v čim manjših koščkih), ko mi postrežejo na primerno razdaljo in višino ter dajo pribor v roko; s primerne višine in razdalje lahko dvignem plastičen kozarec, v katerem je manj kot deciliter tekočine; kadim, vendar si cigarete ne morem vzeti in prižgati sama; zobe si zadnja štiri leta umivam le še z električno krtačko, ki je seveda ne vzamem in poženem sama; se po navdihu ličim, vendar morajo biti ličila že odprta; telefoniram s pomočjo aparata z dupleksom, ki to omogoča brez dviga slušalke; listam po knjigi — najraje po taki, ki je že zelo »utrujena« ali vezana tako, da se ne zapira sama; in pišem, vendar le še na osebni računalnik. Zadnje tri stvari počnem s pomočjo navadnega svinčnika, ki ima na drugem koncu radirko. Seveda moram tudi tega najprej dobiti v roko: telefonski klic sprejem s pritiskom na ustrezno tipko in prav tako tudi kličem; liste v knjigi obračam z zadnjim koncem svinčnika; in pišem tako, da z njim pritiskam na tipko za tipko.

V tistem obdobju sem pridobila tudi hude deformacije; te so moje telo močno oddaljile od običajnega adolescentnega, ki v naši kulturi velja za edino pravilno in predstavlja »lepo žensko«. Obolenje je zahtevalo toliko pozornosti (in seveda je še vedno tako), da so »odrasli« le redko opazili na meni še kaj drugega. Kot dokaz, da sem vredna pozornosti tudi iz drugih razlogov, sem jim lep čas goreče dopovedovala, da »imam veliko zdravih prijateljev in znancev, s katerimi se veliko zabavam in doživim marsikaj zanimivega«. Zaradi telesnega stanja, ki ne zadosti niti enemu izmed kriterijev, ki veljajo za zaželeno, pa me je večina »negujočih« in »skrbelih« še naprej doživljala le kot neobgljeno, nemočno, nehvaležno, jezikavo, nepotrpežljivo, nesramno... bitje. Kadar so mi priznavali tudi »obdarjenost z inteligenco«, pa so me najpogosteje videli kot nedorastlo ali nedoletno. Tudi »bister otrok« ne more skrbeti sam zase, kajne? Temu v prid je

govorilo tudi to, so mi utemeljevali, da ne zmorem niti ene stvari, s katero bi si lahko »služila kruh kot večina ljudi«.

Ljudje so mi takrat pomenili vse. Upoštevanje njihovega mnenja mi tako ni dopuščalo, da bi komu potožila o navzkrižju med željo in možnostjo, v katerega sem se ujela in zaradi česar sem zelo trpela. Tako mišljenje o meni pa je imelo za posledico tudi to, da so me kot breme doživljali najprej starši, po odhodu iz Zavoda pa tudi socialni delavci, ki niso vedeli, kam in kaj z menoj. Spoznanje, da me pravzaprav nihče ne mara »za svojo«, pa je bilo naravnost kruto, in življenje sem razumela kot eno samo zaporedje zapuščanj.

K sreči sem takrat vzpostavila stik s predstavniki Društva mišično obolelih Slovenije, kar je odločilno vplivalo na nadaljnji potek mojega življenja. Tako sem z njihovim posredovanjem najprej odšla v Fojnico pri Sarajevu, kjer sem bila za nedoločen čas sprejeta v Specialno bolnišnico za mišična obolenja. Po dveh letih, ko mi je bilo dvajset in pol, sem se vrnila z mnogimi lepimi izkušnjami in s končanim osim razredom, česar v kamniškem Zavodu nisem mogla doseči. Potem sem se lahko nastanila in ustalila na prvem (žal še vedno edinem) slovenskem Oddelku za mlajše invalide, ki je na pobudo našega Društva nastal s takrat zgrajenim Domom starejših občanov Ljubljana Bežigrad.

Spočetka sem se na Oddelku spraševala, kakšen smisel neki ima skrb in z njo povezani, nešteto krat mi očitani stroški, ki jih ima družba z menoj? Sprva sem svojo zavrnjenost še lahko tolažila s knjigami, saj sem imela srečo, da mi je vedno prišla v roke prava in ob pravem času. Poleg tega pa sem imela oporo še v prepričanju, da bi bila družina, ustvarjena z visokoraslim, skladno raščenim fantom, ki bi poleg resnobno vedrega vedenja imel še kanček odgovornosti in smisla za organizacijo, tisto najboljše, kar se mi sploh lahko zgodi. Predstavljala sem si, da bi živela v velikem stanovanju (ali pa v hiši) in bi imela toliko denarja, da bi lahko z njim »pokrivala« vse svoje pomanjkljivosti; poleg gospodinje bi namreč plačevala tudi negovalko, ki bi skrbela za otroka in zame. Ves čas mi je bilo jasno, da mož nima časa za početje teh stvari, ničesar pa nisem vedela o tem, kako bi prišla do potrebnega denarja.

Namesto izpolnitve pa sem znova in znova odkrivala, da si s temi »božanstvi« lahko privoščim le zabavo, neobvezna srečanja ob poslušanju njihovih doživetij in ob pogovorih na njihove teme. Marsikdaj so tem odkritjem sledili trenutki, ko sem si čisto iskreno želela le še umreti. Po ugotovitvi, da tudi smrti ne bo, ko bom sama hotela, in ko tudi branje knjig ni več zaleglo, sem si želela vrnitve špartanskega sistema, ki bi pretrgal ta absurd, ter začela prisegati na pravico do evtanazije. Odnehala pa nisem, dokler nisem razvozlala svojega Narcisa in Ojdipa; ženske sem namreč bolj ali manj omalovaževala, moške pa brezpogojno oboževala.

Kot merilo za svoja hotenja sem imela tiste sostanovke na Oddelku, katerih telo je bilo približno enakega videza kot moje, ki so bile pri približno toliko fizičnih močeh kot jaz, pa so bile kljub temu uspešne kot ženske. Pa se mi tudi ta »ukrep« ni obnesel. Ne znam se namreč vesti kot normalne punce, so me podučili prijatelji in znanci. Namesto da bi bila tiha, skromna in bi se prijazno smehljala, kar naprej nekaj vrtam in sprašujem, imam preoster jezik, preveč razmišljam in analiziram in sploh sem s svojimi pričakovanji neprijetna. Danes te ocene razumem tako, da pač ne obvladam vedenja, ki ga imenujemo »povprečno«, »običajno«, »vsakdanje« ipd. Takrat pa so pomenile, da sem dokončno »pogorela« kot ženska, in nadme se je zgrnila največja in najdlje trajajoča bolečina v mojem življenju.

Zaradi emotivne razbolenosti potem leta nisem zmogla drugega kot beg v racionalizacijo: imela sem se za »državnega otroka«, saj samo država zmora skrbeti za »take primere«; ideal sem videla v normalnem človeku, mero zanj pa v njegovi samostojnosti, in verjela sem v razne koncepte, ki širijo in utrjujejo mišljenje o požrtvovanju in zaslugah posameznikov, skupin in države. V tistem času pa se je zgodilo tudi to, da sem po nekajletnem pregovarjanju predstavnikov našega Društva le pristala na program takrat »usmerjenega izobraževanja«. Kljub izredno slabemu osnovnošolskemu znanju sem v roku in pod rednimi pogoji končala Srednjo naravoslovno šolo v Ljubljani, smer biologija-kemija. Kot študentki Fakultete za dužbene vede pa se mi je lepega dne posvetilo tole: tudi Afričani niso mislili, da ni prav biti črn, dokler jih v to niso prepričali belci. Ko

sem spoznala, da je zorni kot posameznikovega duha tisti, ki odloča, ali se bo ta počutil »hendikepiranega« ali ne, sem pričela proces avtorehabilitacije.

Pogosto zastavljeno vprašanje: »Ti je kaj dolgčas?« mi je dolgo delalo preglavice: ko sem bila še majhna, ga sploh nisem razumela; ker pa mi nikoli ni dolgčas, me je v času moje socializacije, normalizacije, integracije in neodvisnosti spravljalo v zadrego, saj sem morala najprej oceniti, kaj želi slišati spraševalec, da ne bo mislil, da sem zaradi invalidnosti segregirana in da živim na obrobju socialnega dogajanja, zaradi česar sem še dodatno prizadeta ali hendikepirana. S spoznanjem, da v zahodni kulturi večina ljudi vse življenje vidi smisel bivanja le v telesnem, pa sem lahko živela in počasi pričela razumevati tudi druga, zame prej nesmiselna vprašanja, ki mi jih rade zastavljajo predvsem ženske: »Ti je kaj hudo, ko ne moreš hoditi, plesati, plezati, kolesariti...? Meni se zdi, da bi umrla, če tega ne bi mogla.« In že prav kmalu zvem, da presedijo pred televizorjem več časa kot jaz. Druge me vprašajo: »Se ne počutiš neprijetno, zoprno, ker mora on streči in vse narediti?« Že ob prvem naslednjem srečanju pa mi naveličane in utrujene besno povedo, da imajo dovolj »teh gnilih dedcev, ki niso za nobeno rabo«. »Nisi nič prizadeta, kadar pogleda druge ženske; se prav nič ne bojiš, da te bo zaradi tvojega stanja zapustil?« me zvedavo vprašujejo tretje. In mnoge od njih se počutijo osamljene in zapuščene, kljub prijateljem, ljubimcem in možem, na katere sicer prisegajo. »Zakaj pa še ti nimaš otroka? Saj sedaj je že veliko »takih«, ki jih imajo.« Že naslednjič pa mi bodo povedale, »koliko časa, dela in skrbi potrebujejo otroci, če hočeš, da iz njih kaj rata«. O teh stvareh je J. Willi (1985) napisal tole: »Nobene življenjske niti ljubezenske skupnosti ni mogoče vzdrževati na temelju zadovoljevanja potreb. Preveč izčrpavajoče je stalno tehtati, kdo kdaj komu zadovolji več potreb, kdo koga bolj izkorišča, kdo se mora za koga bolj žrtvovati in prilagajati.«

Še do pred kratkim sem tehtala tudi med prednostmi, ki jih imajo stanovalci v tako imenovanih »stanovanjskih skupinah«, in našimi na Oddelku mlajših invalidov. Prva oblika bivanja je namreč v zadnjem desetletju postala zelo aktualna tudi v slovenskem prostoru, saj

je bilo institucionalno varstvo v evropskem merilu ocenjeno kot skrajno neprimerno. Upoštevajoč vse meni znane argumente sem sklenila tehtanje z ugotovitvijo, da ljudje z meni podobnimi fizičnimi zmogljivostmi lahko najboljše realizirajo koncept »neodvisnega življenja« prav na način, ki ga živimo na omenjenem Oddelku.

Naša stalna potreba po fizični pomoči namreč zahteva tudi stalno odnosno relacijo. V vsakdanjem življenju to pomeni, da se z izbiro med tema dvema bivalnima opcijama posameznik odloči tudi za to, ali bo »suženj svojega telesa« ali pa mu bo dal le mesto, ki mu gre. Drugače povedano, če živiš v »stanovanjski skupini«, kjer nego in gospodinjstvo opravljajo zlasti prostovoljci (glej V. Flaker: Opis stanovanjskih skupin v Sloveniji, Ljubljana, 1992), lahko z njimi vzpostaviš dve odnosni relaciji: ali se zavzemaš, da si zanje vedno »zanimiv« in je tako »po tvoje«, ali pa se prepustiš skrbi »kroničnih samaritancev« in je »po njihovo«. S tem imam v mislih mikrostrukturo premoči prostovoljcev, ki se tu odraža skozi večno prežanje stanovalca, kdaj bo kdo od pomočnikov »odpovedal« in ne bo pravočasno prišel, ali pa ga sploh ne bo več. Nekako sem gotova, da ta njihova stalna skrb ni mišljena kot del urničevanja koncepta »neodvisnega življenja«, čeprav jo sami razlagajo kot »življenjsko tveganje«, s katerim se radi postavljajo, saj naj bi odražal njihovo »zrelost« in »odgovornost«. Po mojem mnenju pa si s takim »stilom življenja« prisiljen, da ne počneš drugega, kot da vzdržuješ odnose, ki ti zagotavljajo nego in oskrbo telesa ter vzdrževanje bivalnih prostorov. Opravičilo za vztrajanje v takem odnosu pa najdejo v njegovi »domačnosti«, »sproščenosti« in »neformalnosti«; naj povem, da tudi na Oddelku ne pogrešamo nič od tega, saj nam je to omogočeno s kadrovsko zasedbo, ki dela le pri nas. Poleg neprisilnih odnosov pa imamo tudi zasebnost in samoto, ki jo vsi tako pogrešamo: zagotavljajo nam ju enoposteljne sobe in svetlobna signalna naprava za klic oseba, ki prihaja in se zadrži le po potrebi.

Razlika je torej v kvaliteti odnosov. V »stanovanjski skupini« se ti uravnavajo na osebni ravni, kar od stanovalcev pogosto zahteva neskončne, zanje bolj ali manj (ne)zanimive pogovore. S tem nočem reči, da nimajo drugega dela, saj prav dobro vem, da tako živijo

predvsem zato, ker nimajo druge možnosti in ker hočejo kljub temu doseči zadane si cilje; želim pa pokazati, kje vidim težišče njihovega vsakdana. Na Oddelku pa uravnavamo odnose z osebjem v skladu z razmerjem med uporabniki in izvajalci, kar pomeni, da (ne)opravljanje nege in drugih potrebnih del urejamo z rednimi ali sprotimi pogovori z vodilnimi delavci Doma. Menim, da imamo tako več časa zase in za vsakdanje stvari (študij, zabavo, redno delo, kulturne dogodke in neformalne stike).

Svoje bivanje na Oddelku najenostavneje predstavim tako, da ga primerjam s tistim, ki je običajno za hotele. S tako razlago pa pri ljudeh naletim na reakcije, ki jih bom povzela tako: če hotelske usluge (pospravljanje, čiščenje, kuhanje, pranje, postrežbo itd.) uporablja fizično zdrav človek, je to normalno, saj je prišel uživati; da pa svojo negibnost zvedem na isto raven, sem za poslušalca pri priči nenormalna, saj njegov »užitek« in moja »nezmožnost« vendar ne moreta imeti skupnega imenovalca!

Sama pa ne razumem, zakaj ljudem velja za bolj »neodvisnega«, kdor živi v »stanovanjski skupini«, ki veliko svojega časa preživi tako, da bolj ali manj nesrečno gleda v pomivalno korito, polno nepomite posode, v razmetane postelje in v centimeter na debelo prahu po pohištvu; ali se (oboji) ne zavedo, da je ostalo le še malo tistih, ki negujejo in pospravljajo »z ljubeznijo«? Medtem ko se ves svet otepa gospodinjstva, ga imajo nekateri med nami še vedno za vrhunec »neodvisnosti«. Osebnost se mi zdi neumno izgorevati v hrepenenju po »nedosegljivem« pometanju, likanju, kuhanju, ko pa lahko to brez najmanjšega fizičnega napore naredi nekdo, ki si bo tako zagotovil socialno varnost. Tudi ne razumem, zakaj bi bila bolj »neodvisna«, če bi namesto dveh toplih obrokov na Oddelku dan za dnem jedla tistega, ki ga dostavljajo iz »matične ustanove« ali pa pojem v neki, navadno dogovorjeni restavraciji, v kateri mi račune potem mesečno poravnava »matična ustanova« ali Center za socialno delo iz kraja stalnega prebivališča. Ob vsem tem se sprašujem, kje ljudje vidijo tisto »boljše«, ki je vredno tolike njihove zavzetosti? Tudi sama sem namreč pogost gost restavracij, vendar tistih, ki so mi všeč in kadar sama hočem; res je tudi, da si marsikdaj zaželim jesti tudi kaj »domačega«, seveda, in to mi

pripravijo prijatelji, ko me obiščejo, ali pa, ko sem njihov gost. Mogoče pa je odločilna razlika med mesečno oskrbnino na eni stran in le stroški na drugi?

Stanovalci »stanovanjskih skupin« naj bi imeli prednost pred nami tudi v tem, da »lahko kadarkoli počno, kar hočejo«. Lari fari. Ne poznam namreč nobene skupine, ki bi lahko kadarkoli počela, kar bi hotela. To velja tudi za tiste, ki živijo v najbolj »normalnih«, »neodvisnih«, »vsakdanjih« okoljih, če hočejo (ob)veljati za »socializirane« in »integrirane«. Če pa so s takimi izjavami mišljeni (ne)dovoljeni obiski, naj povem, da jih imamo na Od-delku, kadar hočemo, le da na recepciji Doma oddajo osebno izkaznico, kadar ostanejo čez noč; kot v hotelu.

Ko sem se dodobra naužila opisanih (ne)-smislov, sem dobila vpogled v globlji pomen življenja in smrti. Tako kot jaz se tudi drugi učijo prek tistega, kar sploh lahko velja za problem pozameznika: od (ne)pomembnosti, grdote, lepote, (ne)zmožnosti do bogastva in revnosti v vseh oblikah. Strokovnjaki temu rečejo stigma(tizacija). Še vedno nisem »lepa princesa«, ki bi jo premožni vitez kljub njeni »šibkosti« (morda pa prav zaradi nje?) neubranljivo ljubil, pa se danes vendarle ne počutim več »prikrajšana kot ženska«. Nič več me tudi ne teži »storilnostna nezmožnost« in z njo »obremenjeni« državni proračun; nasprotno, zdi se mi naravnost smešno, ko kljub tolikšni splošni brezposelnosti ljudje še vedno merijo našo doraslost, odraslost, neodvisnost... z ekonomsko samostojnostjo. Danes živim tako in počnem tisto, kar zmorem brez neprestanega naprezanja, da bi za vsako ceno dokazala svojo »enakost« in »enakovrednost« z ostalimi, saj sedaj vem, da neodvisnega življenja v bistvu ni. Ne poznam namreč niti ene oblike življenja na Zemlji, ki bi sama imela vse, kar potrebuje za svoj obstoj.

2

Otroku se že v intrauterinem obdobju vtisnejo tihi, enakomerni zvoki bitja materinega srca, njenega dihanja, vonj njenega telesa, sladkoba njenih prsi, dotik njenih rok in melodija njenega glasu. Znanost je v zadnjih letih s številnimi poskusi dokazala, da je po rojstvu materino naročje tisti »čarobni krog«, v

katerem preneha vpliv zunanjih stresov in kjer se vedno znova obnavlja otrokova neustavljiva radovednost. To so jedrna (pra)doživetja harmonije, uravnovešenosti zgodnjega otroštva, ki se za celo življenje ohranijo kot kodirani neverbalni znaki oziroma kot telesni odzivi. Opisani simbolni pomen materinega naročja nikakor ni le mati v dobesednem smislu, temveč zaobseže vso družino kot »socialno materico«.

Po drugi strani pa se otrok že v prvem letu sreča s številnimi neprijetnimi doživetji in strahovi. To so pradoživetja stresa. S tem v zvezi postaja po prvem letu starosti za otroka vse pomembnejša funkcija očeta. Če je na začetku otrok središče svojega življenja in sveta, ki ga obdaja mati, je oče zunanji obod, do katerega sega otrokov poznani svet. Oče spodbuja drugače kot mati, njegova posebna vloga pa se popolnoma uveljavi šele, ko se otrok uči govoriti. Ko oče enoletnega otroka pohvali, »da je že velik«, s tem podpira njegovo radovednost in ga spodbuja, naj za trenutek zapusti mamino naročje. Pozneje so te vrste pohvale praviloma privlačen ovinek, v katerega oče zavija sporočila o normah, ki vladajo v zunanjem svetu in ki takorekoč pomenijo vstopnico in vabilo v veliki svet. Tudi sama menim, da ima mati naravno bolj odprto pot za posredovanje informacij, ki pomenijo potrjevanje in varovanje življenja, oče pa za posredovanje informacij o zunanjem svetu in preseganju ovir, pa tudi o tem, kako naj se otrok sam postopoma izmakne iz maminega naročja. Če vse to poskuša posredovati otroku mati, se zelo lahko zgodi, da jo enkrat doživlja, kot da ga priklepa nase, drugač pa, kot da ga odganja. To je temeljna dvojna vez, ki lahko vzbudi otrokovo ustvarjalnost k manipulativnemu odgovoru, tj., otrok poskuša manipulirati mater in izsiliti ravno tisto, česar v tistem trenutku ni pripravljena dati. Tako nastajajo vedenjski vzorci, ki jih hkrati zakriva slepa pega, ker ostajajo nedostopni za besedno refleksijo.

Naslednji razvojni korak je, da se v družini razvija določena strategija zagotavljanja varnosti (pogosto v smislu razvajanja in nadzora hkrati) pred nejasnimi strahovi, hkrati pa otrok v svoji zavarovanosti postaja objesten in dvoličen, to pa zbujajo še več strahu. Starši in otrok postajajo sužnji sistema, ki je iracionalen in se lahko razvija le v smeri »vedno več

istega«. Samo če dobi priložnost biti otrok z vsem, kar k otroštvu sodi (odvisnost, pripadnost, nemoč, identifikacija z odnosnimi osebami), se ustvari možnost, da pozneje mladenič ali dekle najdeti besede in spregovorita, česa je bilo v njegovem ali njenem življenju preveč (oboževanja) in česa ni bilo (osnovnega učenja, na katerega bi potem lahko oprl življenjske navade). Otrok, ki ga starši obožujejo kot smisel svojega življenja, ne pa kot otroka, in tudi ne ravnaajo z njim kot z otrokom, ne more oziroma ne sme odrasti.

Mislim, da je poseben problem to, da otroku ni dopuščeno in si ne more dopustiti doživeti bolečine. V okviru primarnega odnosnega sistema se namreč razvije določena samoumevnost kot del tradicije tega sistema. Ena od značilnosti te samoumevnosti je med drugim ta, da vsi skrbijo za to, da bi oboževanega otroka obvarovali pred neuspehi. Tak otrok konstruira svet bistveno drugače kot drugi ljudje, hkrati pa pri njem ostaja že omenjena vrzel v besednem opisu lastnega doživljanja in vedenja. Tako vzdušje so ugodna tla za razvoj tistega, kar navadno imenujemo narcisizem.

Narcizem kot »pretirano osredotočanje psihičnega interes nase« (J. Willi) je metafora za nekaj, kar se kot bršljan prepleta po zelo velikem mentalnem sistemu. Ta sistem vključuje podsisteme, kot so delo, prosti čas, mesta, partnerstvo in družina, čas in prostor, namenjen iskanju samega sebe oziroma samouresničitvi. Ob prehodu v novo tisočletje se na tem področju odvija drama celotnega sistema zahodne kulture, ki se spopada z vprašanjem možnosti preživetja in daljne evolucije. Takoj ko ga razumemo kot pojav, ki se tiče vseh nas, postane podobno kot ekologija naš skupen problem. Narcizem namreč ni več deležen opisov le v upodobitvah dekadentnih umetnikov, ampak postaja vse bolj pomemben tudi kot možnost ali nemožnost medsebojnega razumevanja med ljudmi v kulturno najbolj razvitih državah današnjega sveta, in je prav zato enako pomemben kot vprašanje ekološke onesnaženosti ali atomske nevarnosti.

V zadnjih desetih letih se vse bolj kaže, kako utemeljena je domneva, da je ravno problem narcisizma pomemben vmesni člen med somatskimi boleznimi in psihosocialnimi težavami. To pomeni, da bomo na problematiko narcisizma naleteli tudi pri proučevanju

številnih modernih bolezni, ki se pojavljajo kot skrb zbujajoče epidemije: srčni infarkt, motnje v delovanju imunskega sistema, rak itn. Pojavi, ki jih sodobni avtorji označujejo s to besedo, so posledica številnih sprememb v mišljenju in vedenju ljudi v preteklih stoletjih in so lahko odskočna deska k novim možnostim samouresničitve človeka, s tem pa k novi ekološki zavesti zahodne kulture.

Narcizem ni le problem, temveč tudi gorivo, eksplozivni, pa tudi ustvarjalni vzorec zahodne kulture. Govoriti o narcisizmu pomeni usmeriti pozornost na tista področja našega življenja in kulture, kjer eksaktni, trdi (pozitivistični) znanosti gotovo drsi in je nevarno, da si bo pri padcu razbila svojo trdno, linijsko, kavzalno logiko. Tako pridemo do paradoksa, da je na tem področju bolj točna netočnost in bolj netočna točnost. V knjigi *Kultura narcisizma* (1986) C. Lasch pokaže, da z zanemarjanjem psihološke razsežnosti avtorji spregledajo pomembne spremembe oziroma pojave, ki odražajo to, »da se naša kultura kot celota giblje v smeri narcisizma«. Ti pojavi so: birokracija, pomembnost, ki jo ima *image*, širjenje terapevtskih ideologij, racionalizacija notranjega življenja, kult potrošnje, spremembe v družinskem življenju in v vzorcih socializacije. V vsakdanjem življenju pa se vse pogostje pojavljajo: »odvisnost od nesebične topline drugih, povezana s strahom pred odvisnostjo, občutek notranje praznine, neizmeren izrinjeni bes in nezadovoljna oralna potreba..., lažen samouvid, preračunano zapeljevanje, nervozni, samoobtožujoči humor..., močan strah pred starostjo in smrtjo, spremenjen občutek za čas, obsedenost s slavnimi osebnostmi, strah pred tekmovanjem, izginjanje duha razigranosti, poslabšani odnosi med moškimi in ženskami« (Lasch). Strinjam se z Laschem, da narcisizem ne more biti več le metafora za sebičnost. Potrošniška družba je namreč neke vrste narcisistični vzorec, ki potrebuje narcisistični karakter in ga spodbuja. To ne pomeni, da po ulicah zahodnega sveta hodijo sami patološko narcisistični ljudje. Bolj gre za to, da ti ljudje oblikujejo vedenjske vzorce, ki v družbi prevladujejo. S. Žižek je takole opisal osrednje značilnosti takega posameznika: »prilagojen je okolju, uspešno »funkcionira«, večkrat celo družabno »zablešči« in dominira v svojem okolju, a vseeno hitro naletimo na osnovno

protislovje: /.../ narcis prezira ljudi, jih izkorišča, v njih vidi le sredstvo za lastno uveljavitev, istočasno pa je popolnoma odvisen od njihovega priznanja in občudovanja, obstaja samo v odvisnosti od ugleda, ki ga uživa pri drugih«.

Ovid ni le eden od prvih piscev, ki nam je zapustil pesniško delo s to tematiko, ampak je bil po vsej verjetnosti tudi eden prvih znanih ljudi, ki je do konca življenja ustvarjalno, s polnim človeškim dostojanstvom postopoma razvijal in razreševal življenjski scenarij večnega mladeniča. Gre torej za dramo življenja, ki traja od prvega do zadnjega trenutka. Včasih pa se zgodi, da se človek zavestno sreča z enkratno, edinstveno zgodbo svojega življenja šele na smrtni postelji; prav zato ima tudi naravo svetosti. »A izvira ni mogoče najti,« pravi Jung, »če se zavest ne sprijazni s povratkom v »otroško deželo«, da tam tako kot v zgodnejšem obdobju dobi navodila nezavednega. Otročje ni le predolgo ostati otrok, ampak je otročji tudi tisti, ki se oddalji od otroštva in misli, da to, česar več ne vidi, preneha tudi obstajati. Tisti, ki se vrača v »otroško deželo«, doživlja strah, da se bo pootročil, ker ne ve, da ima vse, kar pripada prvotni duši dvojni obraz. En obraz je obrnjen naprej, a drugi nazaj. Prvotna duša ima dvojni pomen in je prav tako simbolična kakor življenjska stvarnost /.../. Posledica oddvojitve je, da otroška dežela ostaja za vedno infantilna, in na ta način ostaja stalen izvir otročjih nagnjenj in hotenj /.../. Zavest je zato lahko povsem preplavljena z otročjostjo ali pa se mora pred tem braniti s starčevskim cinizmom in zagrenjenim odrekanjem.«

Na narcisistično problematiko pa lahko gledamo tudi kot na določeno vrsto »učne motnje«, ki onemogoča oblikovanje izkušenj in s tem človeško zorenje. Na razpolago imajo namreč izredno »učinkovit« selekcijski mehanizem, ki omogoča, da se v trenutku distancirajo od vseh tistih vplivov, ki bi se utegnili dotakniti skritega, plašnega dela jaza, kjer je kodirano doživetje »jaz sam nisem nič, če nisem vse«. Na osebno-psihološki ravni se narcističnim ljudem ustvarja začaran krog, neživeto življenje izgine kot reka ponikalnica in kot gejzir izbruhne na čisto drugem mestu, na ravni družbenega in političnega delovanja. O tem A. Millerjeva pravi takole: »Iz te nezavedne jeze zlorabljenega, ujetega, izkoriščanega,

utesnjenega, izurjenega otroka se lahko napaja politična dejavnost. V boju proti institucijam je to jezo mogoče delno sprostiti, ne da bi bilo treba opustiti idealizacije svoje matere iz zgodnjega otroštva. Staro poslušnost potem prenesemo na nove objekte.«

Tako terapevt ali socialni delavec praviloma prevzame vlogo guvernante, hkrati pa je sam odrešujoče očaran s smehljajem, z dihom, dušo in telesom, zlasti pa z lesketanjem, ki se zgodi v trenutku zasuka od »žrtve krutosti življenja« k »odrešitelju«. Tak človek je uklenjen in priklenjen z več verigami, in to ne na podlago ali na kaj vrednega, ampak zgolj na svoj življenjski stil, to pa pomeni, da se mora izmakniti vsakemu korektivnemu vplivu in vsaki življenjski situaciji, v kateri bi ta stil lahko postavili pod vprašaj. Te verige so: nima besed za govorjenje in razmišljanje o določeni vrsti možnih izkušenj; zna zbujati občudovanje in ljubezen; zna si poiskati ljudi, ki trpijo in so žrtvovani namesto njega. Tudi če doživi kaj, kar bi lahko bila korektivna izkušnja, tega ne more poimenovati z besedami in sprejeti. Čuti, da se mu podira svet, če je prisiljen razvijati navade za življenje samostojnega, odraslega človeka.

Razmišljanje in ukvarjanje s tem nas lahko spravi v obup. Hkrati se temu vzorcu danes nihče ne more izogniti, ker ga ne najdemo le v karakterju posameznikov, ampak tudi v središču številnih gibanj v kulturi in znanosti, zlasti pa v nekaterih močnih političnih gibanjih. Ob tem se lahko vprašamo, ali je sploh kakšen vhod do izvira človeškosti? Je. Bateson piše takole:

Obstaja veliko različnih vrst situacij, v katerih so ljudje dosegli ali ohranili nekaj svobode pred iluzijami, ki spremljajo hierarhično premoč. Prvi razred izjem je povezan z grozečo smrtjo. V škotščini obstaja beseda *fey*, ki ima isti koren kot besedi *fate* (usoda) in *fairy* (pravljico), in se nanaša na privzdignjeno stanje, v katerem postanejo jasne mnoge prej neprepoznane resnice, tako da v folklori *fey* posameznik pridobi nadnaravno modrost in jasnovidnost. Kar je s tem mišljeno, je zelo natančen pojem za tisto mentalno stanje, ki ga zbudi popolna gotovost smrti. Ko je smrt blizu in popolnoma gotova, je mogoče videti z novo jasnostjo in duh poleti proti nebu. Tako stanje je rezultat osvoboditve

od poželjivih strasti in je, domnevam, blizu tistega, kar imenujejo budisti »nenavezanost«. Kot je to povedal William Blake, postane mogoče gledati tako, da iluzije uspeha in poloma, sramu in nečimernosti zbledijo. Če bi se vsi znašli na točki pred smrtjo, zavisti ne bi bilo več /.../. Tu hočem povedati, da sta bili zame obe izkušnji (smrti) bogati v smislu osvobajanja. Ljubezen je bila bližje površju, lažje sem jo izražal, in hkrati je bil navzoč tudi občutek osamljenosti, ki je bil podoben občutku ob pogledu z visoke gore po opravljenem plezanju. /.../ To ni bila kratkotrajna veselost, ampak je trajala nekaj tednov ali mesecev in se je le počasi umaknila enoličnosti, številnim skrbem in vezem vsakdanjega življenja. Zadnjo izkušnjo take vrste sem doživel pred okoli letom dni in danes se še vedno nisem popolnoma vrnil v običajno stanje, v tisto, čemur Eliot pravi »žalostni čas vmes«. Očitno lahko pride do stanja »fey« v katerikoli starosti, toda starost pri naša poleg drugih reči tudi približevanje smrti, in mislim, da je razlika v stopnji doživljanja »fey« sestavni del meje med starostjo in mladostjo.

Tudi I. Bergman v svoji avtobiografiji podaja opis fey načina doživljanja, čeprav bi lahko kdo to razumel tudi kot depresivno doživetje. Zdrs v to bi bil glede na Bergmanove otroške izkušnje vsekakor možen, vendar dvomim, da bi pristal v depresiji zaradi nezmožnosti integriranja svojega otroštva takega, kot je v resnici bilo. H. Hesse pa sploh velja za primer človeka, ki je narcisistično razklanost premostil oziroma presegel. Njegov prijatelj, čilski književnik in diplomat M. Serano, pravi, da je bil Hesse v zadnji fazi svojega življenja in ustvarjanja modrec: »Klic smrti je klic ljubezni. Smrt je lahko sladka, če ji odgovorimo na pritrđen način in če jo sprejememo kot eno od velikih večnih oblik življenja in preoblikovanja« (pismo iz l. 1950).

Kadar poskušamo najti krivca za narcisizem v osebnih ali družinskih dramah, se znajdemo v podobni zadregi kot gledalec grških tragedij, kjer se srečuje z večgeneracijskimi zaporedji nujnosti trpljenja. Če pa se izognemo pasti, da bi ga popredmetili, potem lahko rečemo, da je le zunanji simbol bolj skrivnostnih načel. Prek iskanja resnice o sebi se lahko prebijemo do novih razglednih točk, kjer

zagledamo oziroma zaslutimo resnico o večjih celotah. Resnica o sebi, kolikor je ekološka, mora biti nujno hkrati tudi resnica o posamezniku v širši celoti oziroma okolju soljudi in narave. Willi ugotavlja, da se v dvajsetem stoletju dogaja drama individuacije, ki spreminja temeljne vrednote zahodnoevropske kulture. Prvi korak v tej drami je ravno nova oblika »samouresničitve kot razmejitve« posameznika od drugih. Različni avtorji pa opozarjajo, da vse pogostejše prihaja do razmejenosti, ki pomeni osamljenost, izolacijo in občutek nesmisla življenja; v evropski kulturi se je gledanje, ki omogoča doživetje transcendence, namreč razvilo šele v sedemdesetih letih tega stoletja.

Pri tem je imela Jungova predstava o individuaciji velik pomen. Poudarjal je, da se proces individuacije vedno znova zamenjuje z ozaveščanjem jaza, pri čemer izgine razlika med jazom (*Ich*) in samim seboj (*Selbst*). Na ta način postane individuacija zgolj egocentrizem in avtoerotizem. V samem sebi pa ni zaobjet le jaz, temveč tudi ljudje in ves svet. V samem sebi je torej velik del nezaveden in ima temelj v transcendentnem, kozmičnem in religioznem. Ko presežemo jaz, ne izgubimo samega sebe, ampak obogatimo in razširimo svojo osebnost, ki na ta način postane izraz večjega in bolj univerzalnega življenja.

Znanost stopa v te prostore mnogo bolj obotavljivo, kot pa so to delali mistiki, kar je popolnoma razumljivo, če se strinjamo z opozorilom J. Muska, da je »devalvacija jaza nevaren proces«. Menim pa, da je ta nevarnost toliko hujša, če pristajamo na psihološko znanost, ki se poskuša ograditi pred obdajajočim svetom in na ta način nevede in nehote vpliva na redukcijo človekove samopodobe ter s tem na siromašenje življenja. E. Levinas poudarja, da se fenomenologija ne bori le proti nihilizmu v kulturi, ampak proti »koncu sveta«. Prav jaz je tista iluzija, ki v strahu pred devalvacijo ne more prepoznati svojih omejitev, zato jaz po svoji imanentni logiki v zadnjih krčih ruši sebe in svet le zato, da bi ohranil občutek moči. Ni čudno, da smo se teh nevarnosti povsem zavedeli šele v našem stoletju. In če se je v začetku stoletja človeku odprlo upanje, da lahko preživi, tudi če stopi na samotno pot individuacije, potem za človeka ob koncu stoletja velja, da lahko preživi le, če stopi na samotno pot individuacije. Po tej poti pa ne more

napredovati sam, ampak le v interakcijah z drugimi. Tako se uči živeti tudi z nemočjo in v spoštljivem odnosu s samim seboj ter išče sklad z duhovnimi zmožnostmi, ki jih ne more obvladovati. Tisto, kar so nekoč negovali le izjemni posamezniki, danes postaja splošna nuja. Pot samouresničitve pelje torej od egoizma oziroma narcisizma (kot odmika od ljudi) in s tem povezanega trpljenja, kjer človek začuti svojo osamljenost, pa tudi samega sebe, prek transcendentnih doživetij do dejavnosti med ljudmi in z njimi, ki so smiselni odgovor vsakega posameznika tako na vprašanje trpljenja kot tudi vere.

Ker sem to pisanje pričela z navajanjem J. Willija, ga bom povzela tudi za konec: »Razmejujoča samouresničitev pripravi človeka do tega, da se pusti voditi notranjim doživetjem in ne vplivom iz okolja. Transcendentna samouresničitev naravná to notranje doživljanje v širši, univerzalni odnos. Naslednji korak je ekološka samouresničitev, ki je sinteza — osebna uresničitev, ki je v stiku z univerzalnim

in se udejanja v realnem, zgodovinskem svetu oziroma okolju /.../. V nasprotju z razmejujočo in transcendentno samouresničitvijo se lahko ekološka samouresničitev posreči samo v odnosu do drugih ljudi, ne neodvisno od drugih, ne v celostnosti samega sebe, temveč v sodelovanju v širših, medčloveških procesih /.../, v medsebojnem omejevanju /.../. Tu se pokaže tudi ta paradoks: bolj kot se samouresničujem, manj sem lahko avtonomen, samostojen /.../. Soljudje so tisti, ki dajejo posamezniku prostor za samouresničevanje in sodelujejo pri razvoju njegovih možnosti /.../. V okviru ekološkega načina samouresničevanja moramo biti pripravljeni opustiti kljubovanje drugim. Namesto tega si moramo prizadevati za koevolucijo, za razvijanje samega sebe v okviru skupnega in istočasnega razvoja drugih ljudi in širših procesov /.../. To pomeni, da ne gre za transcendiranje samega sebe v nedoumljivi in neobvezujoči kozmos, temveč za to, da posameznik transcendira uresničevanje samega sebe v sodelovanju v medčloveških procesih.«